

ARŞİV DÜNYASI

Cilt:12 - Sayı:1
2025/Yaz

OSMANLI DEVLETİ'NDE MUSÂHİB VE MUSÂHİBLİK

Talip Mert¹

İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi (İZÜ), Eğitim Fakültesi,

talip.abdulbari@gmail.com

0000-0003-2044-1527

ÖZ

Tarihi çok eski olmakla beraber Osmanlı saray teşkilatında da yer alan bir zümreye musâhib adı veriliyordu. Tarih kitaplarında adları çok geçse de musâhiblerin XVIII, bilhassa da XIX. Asra kadar haklarında fazla bir bilgi bulunmuyordu. Osmanlı Arşivi'nin bu konuda hizmete sunduğu yeni belgeler konuyu daha anlaşılır hale getirdi. Bu belgelerden ortaya çıkan en büyük gerçek musâhiblerin daha çok müzik ile uğraşan kimseler olduğunu açığa çıkardı. Dolayısıyla son 200 senedir musâhib olarak kayda geçen zevatın çok büyük bir kısmının hânende, sâzende veya büyük bir besteci olduğu anlaşıldı. Arşiv belgelerinin ortaya çıkardığı bir ikinci gerçekse musâhib adı verilen bu zümrenin iki sınıf olduğu görüldü.

Anahtar Kelimeler: Musâhib, Evliya Çelebi, Hubbî Hanım, Şükrullah, II. Mahmud, İsmail Dede, Hattat Hüseyin, Said Efendi, Abdi Bey (Küpeli Çavuş).

MUSAHIP AND MUSAHIPLIK IN OTTOMAN STATE

ABSTRACT

Although the history is very old a community in the Ottoman Palace organization was called musâhib. There was not much information about the musâhibs until the 19th century although their names are frequently mentioned in the history books. The new documents that the Ottoman Archive put into service on this subject made the subject more understandable. The biggest truth that emerges from these documents is that musâhibs were dealing with music more often. Therefore, it has been understood that most of the people who were recorded as musâhibs for the last 200 years were hânende, sâzende or a great composer. The second truth revealed by the archive documents is the fact that these people called musâhibs were two classes.

Anahtar Kelimeler: Musâhib, Evliya Çelebi, Hubbî Hanım, Şükrullah, II. Mahmud, İsmail Dede, Hattat Hüseyin, Said Efendi, Abdi Bey (Küpeli Çavuş).

¹ Öğr. Gör. Talip Mert, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi (İZÜ) Eğitim Fakültesi

KELİME OLARAK MUSÂHİB

Musâhib unvanı Osmanlı Devleti'nde Yıldırım Bayezid devrinden beri kullanılan, kitaplarda adı geçen bir unvandır (Doğan, 2002). Yıldırım Bayezid'in bu musâhibini Mehmet İpşirli; "mashara" adıyla zikredilen bir kulunun nedim veya musâhibe benzer bir konumda bulunduğu ve padişah üzerinde etkili olduğu anlaşıldı diye kaydetmiştir (İpşirli, 2020, s.230-231).

Mûsikî tarihimizin bu ünlü kelimesi yani musâhib sözlüklerde şöyle tarif ediliyor:

"Sohbetten mufâale bâbında ism-i fâil.

1- Biriyle musâhabe eden, konuşan, arkadaş.

2- Bir büyük zatın maiyyetinde bulunup kendisini muhâzarat (geniş bilgi, kültür, fıkra...) ve letâyif (latifeler, şakalar) ve hoş kelimat ile eğlendiren adam.

3- Selâtyın-ı izam (padişahlar)'ın özel hizmetinde bulunanların her biri." (Şemseddin Sami, 1901, s.1355).

Musâhib sözü salt kelime olarak ele alınınca bu tariflerin hepsi de doğrudur. Ancak bu tariflerden mûsikî tarihi için değerli olan tarif son iki maddede sözü edilen tariftir. Üçüncü tarif ise daha çok harem musâhiblerinin konumuna uymaktadır. Nitekim arşiv araştırmalarında en çok bu kelimedenden hareketle bilgi toplanmaya çalışıldı. Musâhib kelimesini İsmail Hakkı Uzunçarşılı'dan naklen Mehmet Zeki Pakalın şöyle tarif ediyor.

"Padişahları daha ziyade eğlendirmek için hizmetlerinde bulundurdıkları adamlar hakkında kullanılır. Musâhib; Arapça sohbet edici, sohbet eden demektir. Bu kelime musâhibân şeklinde cemilendirilirdi. Padişahın gerek saraydaki ağalardan gerek vezir ve beylerbeyilerden musâhib denilen malumatlı, sözünden, sohbetinden istifade edilen zarif, nüktedan ve hazırcevap zatlardan oluşan maiyyetleri vardı. Bunların arasında cüce, dilsiz ve hadım ağalarından seçilmiş olanlar da bulunurdu. III. Murad'ın musâhiblerinden Şemsi Paşa (?-1580) ile Beylerbeyi Mehmed Paşa (?1588)'dır ki bu zat o zaman sikkelerin ıslahına memurdu, muhtemelen de hattattı. IV. Murad'ın musâhibleri Silâhdar Mustafa Paşa, Emîrgüne oğlu Yûsuf, Deli Hüseyin Paşa, IV. Mehmed'in veziri ve damadı Mustafa Paşa (?-1686) musâhiblerin tanınmış şahsiyetlerindendir. Padişah kimi isterse onu kendine musâhib yaparak ona bu unvanı verirdi. Meşhur mûsikî üstadı İsmail Dede Efendi ve güzel musâhabeleri ve menkıbeleri ile II. Mahmud'a musâhib olan Ali [doğrusu Abdi Bey] Bey ve Hayalî Said Efendiler bu unvanla meşhur olmuş simalardır. Musâhiblik unvanı 1250 (1834) senesinde lağvedilip musâhiblerden Abdi ve Said Beylere kapıcıbaşılık görevi verilmiştir. Câhil Arap musâhiblerin hükümdar üzerinde iyilikten sarf-ı nazar [la] kısa akıllarıyla yaptıkları telkinlerin neticesinde [devlete] verdikleri zararlar XVI. asır sonlarında başlar." (Pakalın, 1993, s.583). Bu tarife göre musâhib kelimesi sadece zenci harem ağaları olarak düşünülmüş ve böyle de bir yorum yapılmış. Bu tarif musâhibi tarif etmekten uzaktır. Belki de o çağlardaki musâhib ile son 200 senenin musâhiblerinin vazifeleri arasında hayli fark vardı. Çünkü burada musâhib sadece zenci harem ağası olarak görülüyor. Bu konuyu daha iyi tarif için İpşirli'nin şu yazdıklarını da dikkate almakta fayda var:

"III. Murad döneminde musâhib cücelerin ve kadın musâhiblerin bazı menfaatler karşılığında özellikle tayinlerde aracı olmaları dönemin tarihçilerince ağır şekilde eleştirilmiştir."

Musâhib ve Musâhiblik hakkında yazılı kaynaklarda verilen bilgiler aşağı yukarı meramı ifadeye kâfi ise de bu konuda hâla bilinmeyen, hâla meçhul ve daha net bilgilere ihtiyaç vardır. Bunun sebebi ise bu unvanı taşıyan kişilerin hayatları ve görevleri hakkında ciddi hiçbir bilgi yoktur. O günlerden aşağı yukarı on sekizinci asrın başlarına kadar musâhiblerin görevleri ve hayatları hakkındaki bu belirsizlik tarihi bir noksanlığı akla getiriyordu. Paşa unvanı taşıyan bazı musâhibler hakkında az-

çok bilgi bulunabilmekle beraber bu kişilerin bile musâhib unvanını niçin aldıkları henüz bilinmemektedir.

OSMANLI ARŞİVİ BELGELERİNE GÖRE MUSÂHİB

Osmanlı Arşivi'nde görülen musâhib ve musâhiblikle ilgili en eski belge 03 Ekim 1495 (13.M.901) tarihini taşımaktadır. Belgeye göre bu tarihte Osmanlı sarayından emekli olarak Mısır'da yaşayan Musâhib Şahin Ahmed Ağa kendisine Mısır hazinesinden "... Günlük olarak 100 para, 10 cerâye (vakıfların verdiği yiyecek), 10 aliyk ve 10 feddan maaş ve ta'yinat ihsan buyrulmasını..." istemiştir (BOA. C. SM. (Başkanlık Osmanlı Arşivi, Cevdet Saray evrakı). 47 / 2369). Bu kelimelerin manaları şöyledir:

Cerâye: Mısır'da ve Haremeyn'de hizmet gören idarecilere, ulemâya, askerlere ve fakirlere Mısır hassa ambarından ayrılan aynî tahsisat.

Aliyk: Hayvanlar için verilen yem (Diyanet İslam Ansiklopedisi).

Feddan: Mısır ve Suriye'de kullanılan zaman ve mekanla değişen 3.000 ila 6.000 m²'lik bir ölçü birimidir (Ünal, 2011, s.246). Şahin Ahmed Ağa'dan sonra adı ve hayatı bilinen ve oldukça da meşhur olan Musâhib Hasan Can'dır (Aksun, 1994, s.220). Bu zat Yavuz Sultan Selim'in musahibi ve daha sonra gelen Osmanlı şeyhülislamlarından Tâcü't-tevârih müellifi Hoca Sadeddin Efendi'nin de babasıdır. Bursa'da vefat eden Hasan Can Çelebi (1490-1567)'nin mezarı Bursa Yeşil Türbe haziyesindedir ve yakın zamanlarda konmuş bir de kitabesi vardır.

III. Murad'ın musâhiblerinden Şahin Mehmed Paşa ile ilgili bazı belgeler varsa da musâhib olarak görevinin ve olduğu meçhuldür. 08 Kasım 1589 (29.Z.997) (TS. MA. d. (Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi defterleri) 1630 / 15, 4057 / 24.).

IV. Mehmed'in damadı Musâhib Mustafa Paşa (?-1087)'nin hânende ve hattat olduğu bilinmektedir. Yine bu devrin musâhiblerinden birisi de meşhur Evliya Çelebi (1611-1683?)'dir. Evliya Çelebi yazdığı meşhur Seyahatname'sinde de bu unvanından sık sık söz etmektedir. Zaten Evliya Çelebi sarayda hâfızlık yanında çok sağlam bir mûsikî ve hüsn-i hat eğitimi de almıştır. Bu arada Evliya Çelebi Sultan İbrahim devrinin meşhur saraylı kadını Şekerpare'nin de musâhibe olduğunu belirtmektedir (Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 1898, s.273).

III. Murad dönemiyle birlikte padişahların meşrep, şahsiyet ve seviyelerine göre değişik rütbe ve işlevlerde musâhiblerin çoğaldığı dikkati çeker. Bu dönemden itibaren musâhib kadınların da ortaya çıktığı bilinmektedir. XVI. yüzyılda Râziye ve Canfedâ, XVII. yüzyılda Şekerpare kaynaklarda adları geçen musâhib kadınlardır

XVI. asırda eser sahibi bir kadın musâhibe vardır ve adı da Hubbî Hanım (v. 1590)'dır. Arapça şiir yazacak kadar Arapça'ya vâkıf olan Hubbî Hanım'ın Cemşîd ü Hurşîd adlı bir mesnevisinin var olduğu kabul edilse bile bugüne kadar bunun herhangi bir nüshası ortaya çıkmamıştır. Hubbî Hanım Akşemseddin'in torunlarından Şemseddin Çelebi (v. 1597) ile evlenmiş bu evlilikten iki oğlu ve bir kızı olmuştur. Şemseddin Çelebi II. Selim'in hocası olduğundan Hubbî Hanım da bu yakınlıktan dolayı sarayla sıcak bir ilişki peyda etmişti. Şairliğinin yanında devrine göre oldukça da kültürlü bir hanım oluşu ona sarayda nedimelik yani musâhibelik yolunu açmıştır (Uzun, 1998, s.265-266).

Musâhibe Hubbî Hanım bugün Eyyübsultan'da kendi türbesinde yatmaktadır. Aynı sokakta yer alan Şekerpare Hanım türbesinde yatmak kendisine nasip olmamıştır. Çünkü sarayda yaşadığı süre içerisinde birçok kanunsuz işe karıştığından Mısır'ın güneyinde ve Sudan sınırına yakın İbrim adasına sürülmüş ve orada ölmüştür. Bugün bu ada Assuan barajının suları altında kalmıştır.

Bilinmeyen pek çok şeye rağmen son iki yüz senelik devrede bu unvanı taşıyan kişiler hakkında eskisine nispetle daha fazla bilgi ve belgeler ortaya çıkmış bulunmaktadır. Bu son bilgilere göre musâhiblerin büyük çapta mûsikî ile uğraşan kimseler olduğu kesinleşmiştir. Bestekâr, hânende, sâzende gibi. Bazı musâhiblere bu unvanın veriliş tarihi de günü gününe tespit edilebilmiştir. Musâhiblerden birçoğunun ölüm tarihi belgelendi. Musâhiblere dair mal, mülk, çoluk-çocuk durumu gibi aileye ilişkin özel birçok bilgiler de ortaya çıkmış bulunmaktadır. Bu yeni bilgiler sayesinde hem onların hayatları hem de bize ulaşan eserleri hakkında daha rahat konuşma imkânı doğdu. Ama bütün musâhiblerin bestekâr daha geniş bir ifadeyle sanatkâr olmadığı da yine arşiv vesikaları sayesinde net bir şekilde anlaşıldı.

Osmanlı sarayında musâhib unvanı taşıyıp da sanatkâr olmadığı anlaşılan şahıslar da vardır. Meselâ II. Mahmud devri musâhiblerinden Said Ağa, Baş Musâhib Elmas Ağa, Mustafa Reşid Ağa, Hayrullah Ağa, Hayreddin Ağa, Alaeddin ve Cevher Ağalar... (D. TŞF. (Sadaret, teşrifat) 26100, TS. MA. d. (Topkapı Sarayı Müzesi Arşiv defterleri). 2474.0005.00 / 12.) 1823 (H. 1239) yılında musâhib unvanı olup da makalede anlatılacak vasıfları taşımayan harem musâhiblerinden bazıları şunlardır:

Sakallı bî-zaban (dilsiz) musâhib ağalar: Kilarî Hasan Ağa, Seferli Hamid Ağa, Kilarî Mustafa Ağa, Hazineli Mehmed Rağîb Ağa.

Sakallı musâhib cüceler: Kilarî Mehmed Emin Ağa, Kilarî Mustafa Ağa, Seferli Abdullah Efendi (TS. MA. d. 279 / 44, 45.).

Musâhiblerin içinde, şâir, hatip, nüktedan, arşiv belgelerinde zuhurî, hayalî diye geçen tuluatçı, karagözcü... Gibi tiyatrocu olan kimseler de mevcuttu.

Musâhiblik unvanının kaldırıldığı zaman çıkarılan bir Divan-ı Hümayun hükmünde bu unvan şöyle anlatılıyor:

“Musâhiblik unvanı daha önceleri bazı münasip kimselere tevcih oluna gelmiş ve bugünlerde birkaç kimsenin üzerinde bulunmuş ise de bu unvanın hizmeti daha önce kaldırılmıştır. Bu cihetle bu iş, hizmetsiz kuru bir unvandan ibarettir. Bunun için bu unvanın kaldırılması hususunda irade çıkmıştır. Eski musâhiblerden Abdi Bey ve Said Ağa’ya ise sudur buyurulan bir emirle tekaüdlüğe esas olmak üzere Saray Kapıcıbaşılığı unvanı tevcih ve rüusları (kadroları) da i’tâ olundu (verildi). 02.11.1834 (29.C.1250).” (AE. SMHD. II. (Ali Emîrî tasnifi, II. Mahmud evrakı) dosya 50, gömlek 3306 (50 / 3306).).

Her ne kadar hattat silsilenamelerinde musâhib olarak Nezîr Ağa, Dürbünî-zade Mustafa Ağa... Gibi birkaç tane hattat ismi geçiyorsa da (Rado, 1984) doğrusu Kızlar ağası Beşîr Ağa ile sadece mezar taşı günümüze ulaşmış, Hüseyin Ağa’dan başka herhangi bir hattat musâhibe rastlamadım. Musâhib Hüseyin Ağa da mezar taşından dolayı bulundu. Bu zatın mezarı Eyyüb Sultan Camii’nin kible tarafındaki hazirededir. Çok kötü bir sülüsle iki satır olarak yazılan ve çok da zor okunan bu mezar taşında “Musâhib-i Şehriyârî Hattat Kütahyalı Hüseyin Ağa...” yazısı vardır. Ölüm tarihi ise 1820 (H. 1235) olarak kayıtlıdır.

I. Mahmud devrinde idam edilen Darussaade Ağası Hattat Beşîr Ağa’ya gelince, bu zatın bir zamanlar musâhiblik yaptığı bilinmektedir. 1724’te o zaman şehzade olan I. Mahmud’un hizmetine girmiş, onun cülusu ile 1730’da musâhib, 1731’de hazinedar, 1746’da da Darussaade ağası olmuştur. Kızlar ağası olarak icraatları bir hayli nefrete sebep olan, bu sebeple de 1752’de idam edilen Beşîr Ağa buna mukabil çok değerli bir hattattır. Hasircılar İmamı Hâfız Mustafa Efendi’den sülüs ve nesih meşk eden Moralı Beşîr Ağa daha sonra Enderunlu Mumcu-zade Mehmed Ağa’dan icazet almış ve bir hayli de celi sülüs değerli eser bırakmıştır. Fatih devrinin celi sülüs hattatı Yahya Sofî ile Mustafa Râkım (1757-1826) arasındaki celi hattatlarının en değerlilerindendir (Alpaslan, 1999, s.315).

Yıldırım Bayezid'in ismi bilinmeyen musâhibinden sonra gelen ve isimleri bilinen bazı musâhibler şunlardır:

Şükrullah: Amasyalı olan bu zat II. Murad için Safiyyüddin Urmevî'nin Edvar adlı musikiye dair eserini bazı ilavelerle Türkçeye tercüme etmiştir. Yine bu devrin mûsikî nazariyatçısı Hızır bin Abdullah ile Hacı Ali, Hüseyin ve Ali adlarındaki müzisyenler ile Eymen ve Mehmed adlı iki hânendenin isimleri günümüze gelmiştir.

Osmanlı tarihinde musâhib unvanı padişah tarafından verilirdi. Bu unvanı alan zat sadrazam huzurunda kürk giyer ve birtakım imtiyazlara sahip olurdu. Musâhib, her ne kadar sohbet edilen kimse demek ise de arşiv belgeleri bu kelimenin sarayda iki farklı manada kullanıldığını ve iki farklı görevin adı olduğunu ortaya koyuyor. Bu iki farklı tarif ve görev ise arşiv belgelerinde "harem musâhibleri" ve "taşra musâhibleri" olarak kayıtlıdır.

1. HAREM MUSÂHİBLERİ

Harem musâhibliği daha çok zenci harem ağalarına verilen bir unvan olup bunların harem dışında herhangi bir vazifesi yoktu (AE. SMHD. II. 91 / 10006, Hızır İlyas Efendi, *Tarih-i Enderûn (Letâif-i Vekaayi'-i Enderuniyye, Dâru't-tıba'ati'l-âmire, Dersaadet 1276, s. 166.)*. Tâ ki emekli oluncaya veya padişah değişinceye kadar. Harem musâhibleri arasında cüceler ve dilsizler de bulunmaktaydı. Dolayısıyla bunların hepsinin zenci olmadığı anlaşıyor. Bu tür musâhib unvanı Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar devam etmiştir. Bunların en sonuncusu ise 1961'de vefat eden Nadir Ağa'dır (Ekdal, 2005, s.276).

Harem musâhiblerinin ayrıca baş musâhib, ikinci, üçüncü... Musâhib şeklinde bir de sıralamaları vardır. Bu hususta en güzel, en dikkate değer bilgilerden bir kısmı Safiye Ünüvar'ın hatıralarında bulunmaktadır. Bu bilgiler arşiv vesikalarında yer alan bilgilere birebir uymakta, âdeta birbirlerini tamamlamaktadırlar. Sultan Reşad'ın torunlarına hocalık yaparak bir müddet sarayda kalan Safiye Ünüvar hatıralarında şunları yazıyor:

"Baş, ikinci ve üçüncü musâhibleri yine padişah tayin eder. Musâhibler, nöbetle padişah dâiresine yakın [bir yerde] otururlar ve Harem-i Hümayun'a ancak padişahın hizmeti için girerlerdi. Bunların harem ile selamlık arasında hususi nöbet odaları vardı. Hatta geceleri dahi nöbetle yatarlardı.

Padişah tarafından selam ve istifsar-ı hatır (birisinin hatırını sormak) için bu ağalar giderlerdi. Bir de padişah, hanedanından bir kimseyi davet ederse gelen davetliler ancak bu musâhiblerin refakatiyle saraydan içeri girerler..." (Ünüvar, 1974, s.77-79).

Musâhibler padişah ölünce yeni padişaha hizmet etmezlerdi. Saraydan çıkıp istedikleri gibi yaşarlardı. Yani onlar da hazinedarlar gibi idi (Osmanoğlu, 1960, s.83). Harem musâhibleri, belgelerden anlaşıldığına göre unvan olarak sadece "ağa" unvanını kullanıyorlardı. Hâlbuki taşra musâhibleri ağa unvanının yanında daha çok efendi olmakla beraber bey unvanını da kullanırlardı. Her ne kadar saray dışında konak, bağ ve bahçeleri bulunsalar da bunların hayatlarının çoğu sarayda geçiyordu.

Harem musâhiblerinin daha eski tarihlerde genel olarak I. Meşrûtiyet'ten önce saraydan ayrılınca Mekke, Medine, Mısır, Kudüs, Şam gibi yerlere yeni bir görevle tayin edildikleri yahut da mücavir olarak gönderildikleri arşiv kayıtlarında sıkça görülmektedir (EV. d. (Evkaf Defterleri) 12420 / 25, 34, 56, 58, 60.).

Harem musâhiblerine dair arşiv vesikalarından tarih sırasına göre bazı isimler:

Musâhib bî-zaban (dilsiz) Ali Ağa 1722 (ŞSA (Şer'i Siciller Arşivi), Evkaf Defterleri 116 / 83, 84.).

Musâhib Habeşi Ali Ağa 1736 (D. HMH. (Haramen Muhasebesi evrakı) 1149 / 45.).

Musâhib Cüce Mehmed Ağa'nın Bursa'ya sürgün edilmesi 1766 (C. ADL (Cevdet Adliye) 54 /3252.).

Sürgünde bulunan Musâhib Cüce İbrahim Ağa'nın affı 1779 (C. SM. 115 / 5754).

Medine-i Münevvere'de "Harem-i Nebevî Hazinesi" hazinedarlığına Harem Musâhiblerinden Osman Ağa'nın tayini 1786 (İE. HAT. (İbnülemin, Hatt-ı Hümayun) 5 / 484.).

Malatya'nın Erince ve Behisni'nin Bayel köyünde birer cami yaptırıp bunlar için birer de vakıf kuran Musâhib Tırnakçı Cüce Ali Ağa'... dır. 1800 (C. EV. (Cevdet Evkaf) 17960, 21243.).

Medine'de Şeyhülharem Musâhib Anber Ağa 1806 (C. ML. (Cevdet Maliye) 8412.).

III. Selim devri musâhiblerinden Cevher Ağa ve Firuz Ağa da harem musâhibi idiler. Bunlar saltanat günlerinde III. Selim'e hizmet etmiş iseler de zor zamanında onun ölümünü hazırlayan musâhibler olarak tarihe geçmişlerdir. III Selim'i ölüme götüren Cevher ve Firuz Ağalar 1808'de II. Mahmud tahta çıkınca katledilmişlerdir (Millî Emlak Defteri 11 / 59.).

Harem Ağalarından Elmas Ağa'ya musâhiblik unvanı verilmesi 1818 (C. SM. 1548.).

Cüce Nuri Ağa'ya musâhiblik unvanı verilmesi 1824 (KK. d. (Kâmil Kepeci defterleri) 676 / 15 – 115.).

Medine'de ikamet eden Musâhib Abbas Ağa'ya 3500 kuruş maaş bağlanması 1824 (İE. HAT. 6 / 594.).

Şam'da vefat eden Musâhib Selman Ağa 1825 (MAD. d. (Maliyeden Müdevver Defterler) 23081 / 71.).

Harem musâhiblerinden Cüce Ahmed Ağa'nın 3330 kuruş maaşı 1870 (MAD. d. 10630 / 77.).

Zenci harem musâhiblerinin künyelerinden bahsedilirken onların baba adı olarak daima Abdullah kullanılmaktadır. Cüce ve dilsiz musâhibler ile taşra musâhiblerinden ise ve baba adları da biliniyorsa belirtilmektedir.

Harem musâhiblerine unvan olarak sadece ağa denmekle beraber, taşra musâhiblerine ağayla beraber efendi ve bey de denilmektedir.

Harem musâhiblerinin yaptıkları hizmeti sadece haremde yapan cariyelere ise "hazinedar" deniyordu. Bunların en kıdemlisine veya padişahın tercihen başa getirdiği hazinedara ise hazinedar usta denmekteydi. Hazinedarların sayısı hakkında net bir bilgi yok. Sayının padişaktan padişaha değişebileceği de bir gerçektir. Ama II. Abdülhamid devrine ait 1906 tarihli bir belgede bu sayının 33 olduğu görülmektedir (MB. (Mabeyn Evrakı) 864 / 23.). Harem musâhiblerini konu alan bir kıt'alık bir şiirde, Aynî'nin Nusretnâmesi'nde bunlar şöyle tasvir olunmuş:

Bir güruh-u pür şukuh,

Bir alay zat-ı şerif-i muteber.

Padişahın abd-i pervaları,

Hem musâhib, hem harem ağaları (Arslan, 2000, s.341).

2. TAŞRA MUSÂHİBLERİ

Bu musâhibler genel olarak sanat tarihini, özel olarak da mûsikî tarihini birinci derecede ilgilendiren kimselerdir. Bu unvan zaten bazı sanat dallarında üstün başarı gösteren kişilere verilen bir unvandı. Bu sanatkâr grubuna, en başta hânende ve sâzendeler olmak üzere bugünkü ifadesiyle tiyatrocular da dâhil idiler. Meselâ: İsmail Dede, Küçük Mehmed Ağa, Sadullah Ağa, Haşim Bey... Hânende ve bestekâr olarak, Numan Ağa, Zeki Mehmed Ağa, İsmail Ağa... Sâzende olarak. Said Efendi ile onun çağdaşı olan Abdi Bey (Küpeli Çavuş) ise daha çok taklit yapmaktaki başarıları ve karagöz oynatmaktaki becerileri sebebi ile bu unvana lâayık görülmüşlerdi.

Yukarıda sözü edilen harem ve taşra musâhibleri sarayla ilgileri dolayısıyla bir nevi devlet memuru idiler, yani görev ve vazifeleri itibariyle resmî memur. Topkapı ve Dolmabahçe Saraylarında bunların özel daireleri bulunuyordu. Topkapı sarayında bulunan musâhibler dairesi bir mahkeme sicilinde “III. kapıda (Babüselam, akağalar kapısı) kâin musâhib ağalara mahsus oda...” (Kısmet-i Askeriye Mahkemesi (Kısmet) 1163 / 12.). Diye tarif ediliyor. Bu tarife göre bu mekânda 1978 veya ona yakın bir tarihte Kültür Bakanlığının ilk defa açmış olduğu hat, tezhib, minyatür kursları verilmekteydi. Bu odanın bir tarafında seferli koğuşu, diğer tarafında ise itfaiye yer almaktadır. Yine burada lojman olarak kullanılan bir de ev vardır. Seferli koğuşu vaktiyle her türlü ilim ve sanatın öğretildiği yerd. Tabii olarak musâhiblerin de ilk meşklerini aldıkları yer burasıydı. Dolmabahçe sarayındaki musâhibler dairesi ise müstakil bir binadır ve bugün de bu isimle anılmaktadır.

Sarayda musâhiblere tahsis olunmuş sandallar da bulunmaktaydı (HAT. 10201, 13029.).

Buna ilave edilecek bir de gayr-i resmi musâhiblik vardır. Bunlar da büyük devlet adamlarının musâhib unvanı taşıyan yakınlarıdır. Mesela meşhur Musâhib Said Efendi’nin saraya girmeden önce Şeyhülislam Veliyyüddin Efendi’nin oğlu Kadiasker Mehmed Emin Efendi’nin musâhibi olduğu bilinmektedir (İnal, 1958, s.256). Bir arşiv kaydına göre de IV. Mehmed’in damadı Musâhib Mustafa Paşa’nın musâhibi olan Ali Ağa 1738’de vefat etmiştir (D. HMH. 1164 / 91.).

Musâhib sözünün bugünkü karşılığı devlet sanatçısıdır.

Musâhib unvanı 26 Ekim 1834’te kaldırılmıştır (BEO. Sadaret Defterleri 363 / 139, Ahmed Lütfü, a.g.e. IV / 161.).

“Sakallı Musâhibler” başlığını taşıyan ve taşra musâhiblerini tarif eden bir kıtalık bir şiirde Şair Aynî şöyle demektedir:

Hem dahi baakı musâhib ağalar

Cümlesi erbâb-ı irfan-ı hüner

Nükte perdâz, ve zarafet kârlar

Mahmedet hânan ve hoş etvârlar (Mehmed Arslan, a.g.m.).

Zaman zaman tarihlerde ve belgelerde ismi geçen hemdem ve nedim kelimeleri de musâhible aynı manaya gelmektedir.

Bir de son devirlerde, bilhassa II. Mahmud'dan sonra ismi çok geçen kurenâ unvanını haiz saray memurları var ki bunların da musâhible bir yakınlıkları akla gelmekle beraber bunlar daha farklı bir zümredir. Arşiv belgelerinden anlaşıldığı kadarıyla da bunlar hazine-i hassanın faaliyetlerini, hesaplarını, bizzat padişahla ilgili saray işlerini takiple görevli idiler. Bunların maaşları da oldukça yüksekti. Yine belgelerde görüldüğü kadarıyla bunların maaşları 5000 ile 30.000 kuruş arasında değişiyordu. Abdülmecid ve Abdülaziz devri belgelerine bakacak olursak bunların görev süreleri de üç dört seneyi geçmiyordu ve sayıları da beş on arasında idi. 23 Aralık 1873 tarihli bir belgede “eski Kurenadan Hacı Ârif Bey-zade Cemil Bey’in yarım ücretle Mekteb-i Sultani’ye kabulü...” (Maarif Giden 395.). emredilmektedir. Buradan da anlaşıldığı üzere meşhur Hacı Ârif Bey’in de bir zamanlar kurenâ unvanını hâmil olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu kelime karin (yakın) kelimesinin çoğuludur, fakat belgelerde çok büyük bir ekseriyetle kurenâ şeklinde geçmektedir.

Osmanlı tarihinde musâhibler genel hatlarıyla böyledir. Ama Tebrizli hattatlardan “Muhammed Musâhib” adlı birisi vardır. Bu zat bir ara İstanbul’a da gelmiştir. Hat sanatındaki başarısı ve mehareti devrin padişahı III. Mehmed’e ulaşmış ve III. Mehmed tarafından saraya davet edilip kendisine ikramda bile bulunulmuştur (Müstakim-zade Süleyman Sadeddin Efendi, 1928, s.727). Hattat Muhammed Musâhib bir müddet sonra tekrar İran’a dönmüş ve orada vefat etmiştir. Bu zat imzalarında musâhib imzasını kullandığından bu unvan acaba İran’da da kullanılıyor muydu yoksa Osmanlı’ya has bir terim midir?

Bu makalede sözü edilen, tanıtılmaya çalışılan musâhiblerle isim benzerliği dışında alakası olmayan Alevî inancının gereği olan bir musâhiblik daha vardır. Bu inançla alakalı olan musâhiblik en kısa haliyle şöyle tarif ediliyor:

“Aleviliğe giriş kapısıdır, başlangıçtır, ikrar vermedir. Aliye talip olacağına söz vermedir. Musâhibliğe delil olarak da Kuran-ı Kerim’den Fetih Suresinin 10 Ayeti, Âl-i İmran Suresinin 81 ve 82. Âyetleri ile Mümtahne Suresinin 1. Âyeti delil olarak zikrediliyor. Bunlara uymayanlara düşkünlük cezası veriliyor...” (Doğan, 1998, s.128-129).

SONUÇ

Osmanlı sarayında en az beş yüz senelik bir tarihi olan ve mahiyeti de net olarak bilinmeyen musâhibler ve musâhiblik bu araştırma ile daha anlaşılır bir hâle geldiğini düşünüyorum. Bu konuyu anlaşılır kılan bilgileri ise Osmanlı Arşivi'nde ortaya çıkan belgelere borçluyuz. Öz olarak söylemek gerekirse bizin sanat tarihimiz ne yazık ki çok karanlıklarda kalmıştır. Bu sanat dallarından musiki tarihini daha net, daha kesin ve daha doğru kaleme almak için arşive gitmekten başka çâre de yoktur. Diğer dallar da aynen böyledir. Kronikler bizim sanat dallarını ve onların dev üstadlarını maalesef ya hiç yazmamışlar veya birkaç cümleyle geçiştirmişlerdir.

KAYNAKÇA

- Aksun, Z. N. (1994). *Osmanlı Tarihi*. Ötüken Yayınları.
- Alparslan, A. (1999). *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*. İstanbul: Promat Matbaası, Yapı Kredi Yayınları.
- Arslan, M. (2000). *Osmanlı Edebiyat, Tarih, Kültür Makaleleri*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Doğan, M. (2002). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Makam Vergisi Caize*. İstanbul: Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi sayı 7 (2002).
- Ekdal, M. (2005). *Kapalı Hayat Kutusu Kadıköy Konakları*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Çelebi, E. (1898). *Seyahatname (A. Cevdet, Neşr.)*. Dersaadet: İkdam Matbaası.
- Gürani, D. (1998). *Alevilikte Ön Bilgiler, Cem ve Zâkirlik*. İstanbul: Kayhan Matbaacılık.
- Hızır İlyas Efendi. (1860). *Tarih-i Enderûn (Letâif-i Vekaayi'-i Enderuniyye)*. Dersaadet: Dâru't-tıba'ati'l-âmire.
- İpşirli, M. (2020). Musahib. *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (Cilt 31, ss. 230-231). Ankara: TDV Yayınları.
- Osmanoğlu, A. (1960). *Babam Abdülhamid*. İstanbul.
- Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul.
- Rado, Ş. (1984). Türk hattatları [Kitabın sonundaki tablo]. İstanbul: Tifdruk Matbaası.
- Şemsettin Sami. (1901). *Kaamus-i Türkî*. Dersaadet.
- Uzun, M. (1998). *"Hubbî" Diyanet İslam Ansiklopedisi*. İstanbul.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1945). *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı*. Ankara: TTK.
- Ünal, M. A. (2011). *Osmanlı Tarih Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayıncılık, I. Baskı, Eren Ofset.

Ünüvar, S. (1964). *Saray Hatıralarım*. İstanbul.

ARŞİV BELGELERİ:

AE. SMHD. II. 50 / 3306.yaşama

AE. SMHD. II. 91 / 10006

C. ADL. 54 /3252.

C. ML. 204 / 8412.

C. EV. 354 / 17960,

C. EV. 418 / 21243.

C. SM. 44 / 1548.

C. SM. 47 / 2369.

C. SM. 115 / 5754.

D. HMM. 1149 / 45.

D. TŞF. 26100

EV. d. 12420 / 25, 34, 56, 58, 60.

İE. HAT 5 / 484.

İE. HAT. 6 / 594.

KK. d. 676 / 15 – 115.

MAD. d. 23081 / 71.

MAD. d. 10630 / 77.

TS. MA. d. 1630 / 15,

TS. MA. d. 4057 / 24.

TS. MA. d. 2474.0005.00 / 12.

Millî Emlak Defteri 11 / 59.

ŞSA, Evkaf Defterleri 116 / 83, 84.